

Turks: Taalstructuren A (A703097)

Bachelor in de toegepaste taalkunde 1

Fonologie

Uitgave 2019-2020

Verantwoordelijke uitgever

dr. Johan Vandewalle

Inhoudsopgave

Inleiding

Hoofdstuk 1: Fonologie van het woord

- 1.1. De fonemen van het Turks
 - 1.1.1. Fonemen
 - 1.1.2. Klinkerfonemen
 - 1.1.2.1. Korte klinkers en lange klinkers
 - 1.1.2.2. Overzicht van de klinkers
 - 1.1.2.3. Kenmerken van de klinkers
 - 1.1.2.4. Enkele veel voorkomende klankwijzigen
 - 1.1.3. Medeklinkerfonemen
 - 1.1.3.1. Enkele medeklinkers en dubbele medeklinkers
 - 1.1.3.2. Overzicht van de medeklinkers
 - 1.1.3.3. Kenmerken van de medeklinkers
 - 1.1.3.4. Veel voorkomende klankwijzigingen:
 - 1.1.4. Uitspraak van de ğ
- 1.2. Onderliggende vorm en woordenboekvorm
 - 1.2.1. Onderliggende vorm
 - 1.2.2. Het verband tussen de onderliggende vorm en de woordenboekvorm
 - 1.2.3. Afwijkingen van deze regels
 - 1.2.4. Evolutie van de onderliggende vormen in het moderne Turks
 - 1.2.5. Voorstelling in woordenboeken
- 1.3. Lettergrepen en klemtoon
 - 1.3.1. Splitsing in lettergrepen
 - 1.3.2. Klemtoon
- 1.4. Fonologische kenmerken die enkel in leenwoorden voorkomen
 - 1.4.1. Afwijkende uitspraak van g, k, l en gebruik van het circumflex
 - 1.4.2. Lange klinkers en het circumflex
 - 1.4.3. Nispet-adjectieven en het circumflex
 - 1.4.4. Informatie afleidbaar uit het correcte gebruik van het circumflex
- 1.5. Fonologische aanpassingen bij leenwoorden
 - 1.5.1. Fonologische aanpassingen louter op het vlak van de medeklinkers
 - 1.5.1.1. Verstemlozing van een stemhebbende aan het einde van een lettergreep
 - 1.5.1.2. Verdeling van een cluster over meerdere lettergrepen
 - 1.5.1.3. Verenkeling van dubbele medeklinkers
 - 1.5.1.4. Instellen van stemhebbend/stemloos-harmonie tussen medeklinkers in contact
 - 1.5.2. Fonologische aanpassingen louter op het vlak van de klinkers
 - 1.5.2.1. Verkorting van lange klinker
 - 1.5.2.2. Instellen van voor/achter-harmonie
 - 1.5.2.3. Instellen van ongerond/gerond-harmonie
 - 1.5.2.4. Vervangen van o en ö in niet-eerste lettergreep door een andere klinker

1.5.3. Fonologische aanpassingen door interactie van klinkers en medeklinkers

1.5.3.1. Instellen van voor/achter-harmonie tussen klinkers en medeklinkers in dezelfde lettergreep

1.6. Achtergronden bij Arabische en Perzische woorden

1.6.1. Arabische woordvorming op basis van wortels en patronen

1.6.2. Het effect van Arabische achtermedeklinkers op de korte klinkers

1.6.3. Aard van de ingelaste klinkers in leenwoorden uit het Arabisch

1.6.4. Andere bronnen van lange klinkers, buiten het patroon

1.6.5. Effecten van het wegvallen van de hemze en de ayin

Hoofdstuk 2. Fonologie van de combinatie woord + suffix

2.0. Inleiding: de problematiek van het toevoegen van suffixen

2.1. Klankveranderingen in het suffix

2.1.1. Klinkerharmonie met de laatste klinker van de stam

2.1.2. Afwijkingen van de regel van de klinkerharmonie

2.1.2.1. Geen voor/achter-harmonie, enkel ongerond/gerond-harmonie met voorafgaande klinker

2.1.2.2. Noch voor/achter-harmonie, noch ongerond/gerond-harmonie: suffixen met onveranderlijke klinkers

2.1.3. Buffermedeklinker aan het begin van het suffix

2.1.4. Hulpklinker aan het begin van het suffix

2.1.5. Verstemlozing van de beginmedeklinkers c, d, g van het suffix

2.2. Klankveranderingen in de stam

2.2.1. Veranderingen bij een stam eindigend op een medeklinker

2.2.2. Veranderingen bij werkwoordelijke stammen eindigend op e of a

2.3. Veranderingen betreffende de klemtoon bij toevoeging van een suffix

2.3.1. Basisregel

2.3.2. Suffixen die normaal zijn voor de klemtoon

2.3.3. Enclitische suffixen en partikels

2.4. Schijnbare afwijkingen bij eigennamen

2.4.1. Suffixen gevoegd aan Turkse eigennamen

2.4.2. Suffixen gevoegd aan niet-Turkse eigennamen

2.4.3. Extra spellingsregel bij eigennamen en woorden die in de spelling eindigen op -b, -d, -g, -c

2.4.4. Suffixen gevoegd aan leenwoorden met oorspronkelijk een hemze of ayin aan het eind

2.5. Verbinding tussen woorden

2.6. Weergave van fonologische kenmerken in het woordenboek

2.6.1. Vereisten voor een goed woordenboek

2.6.2. Strategie gevolgd in Turkse woordenboeken om aan die vereisten te voldoen

Bibliografie

- Akalın, Şükrü Haluk et al. (2005). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ömer Asım (1990). *Dil Yanlışları*. Ankara: Yalçın Emel Yayınevi.
- Demircan, Ömer (2001). *Türkçenin Ses Dizimi*. İstanbul: DER Yayınları
- Ergenç, İclâl (1995). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*. Ankara: Simurg.
- Göksel, Aslı & Kerslake, Celia (2005). *Turkish, A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Koopman, Dick (1996). *Turks, een nieuwe leergrammatica*. Amsterdam: Bulaaq.
- Kornfilt, Jaklin (1997). *Turkish*. London: Routledge.
- Lewis, G. L. (1975). *Turkish Grammar*. Oxford: At the Clarendon Press.
- Schaaik, Gerjan van (2004). *Standaardgrammatica Turks*. Bussum: Countinho.
- Theunissen, Hans & Türkmen, Kadir (2005). *Leergrammatica van het Turkije-Turks*. Amsterdam: Bulaaq.
- Türkmen, Kadir et al. (1988). *Standaard Turks, een leergrammatica*. Muiderberg: Coutinho.
- Underhill, Robert (1976). *Turkish Grammar*. Cambridge: The MIT Press.
- Zülfikar, Hamza (2008). *Doğru Yazma ve Konuşma Bilgileri*. Ankara: Zerpa Yayını.

Inleiding: doelstellingen van het deel over fonologie

De eerste doelstelling van dit gedeelte van de cursus bestaat eruit de principes voor een zo correct mogelijke uitspraak en spelling van de afzonderlijke woorden aan te brengen. Je zal merken dat woorden van zuiver Turkse oorsprong in het huidige alfabet en de huidige spelling op dat vlak weinig of geen problemen stellen. Dit komt doordat men in 1928 bij het ontwerp van het nieuwe Turkse alfabet op Latijnse basis ter vervanging van het tot dan toe gebruikte Arabische alfabet in de eerste plaats is uitgegaan van de fonologische kenmerken van de zuiver Turkse woorden.

Anders is het echter gesteld met de talrijke leenwoorden, traditioneel van Arabische en Perzische oorsprong, recenter uit westerse talen zoals het Frans. In het nieuwe alfabet en de nieuwe spelling wou men bewust geen toegevingen doen om bepaalde fonologische kenmerken beperkt tot deze vreemde talen weer te geven. Hierdoor vormt het schriftbeeld voor deze woorden geen feilloos houvast voor de uitspraak ervan. Het is niet voldoende de letters volgens de conventies van het alfabet uit te spreken om de juiste uitspraak van het woord te bekomen. In de beginjaren van het nieuwe alfabet vormde dat minder een probleem omdat gebruikers voldoende met deze woorden vertrouwd waren. Ten gevolge van de sterk doorgedreven taalzuivering gedurende de hele twintigste eeuw is het gehalte aan Arabische en Perzische leenwoorden in de Turkse schrijftaal echter op spectaculaire wijze gedaald, wat samen met de afschaffing van het onderwijs van het Arabisch en het Perzisch in de Turkse scholen ervoor gezorgd heeft dat gebruikers van het Turks nu veel minder voeling hebben met de woorden afkomstig uit deze talen dan voorheen. Dit uit zich in een grondige twijfel over de spelling en de uitspraak van deze woorden. We kunnen stellen dat de spellings- en uitspraakproblemen van het moderne Turks zich bijna uitsluitend op het vlak van leenwoorden situeren.

Om die twijfel tegen te gaan besteden we in deze cursus evenveel aandacht aan de fonologische kenmerken van de leenwoorden, in de eerste plaats leenwoorden van Arabische en Perzische oorsprong, als aan de fonologische kenmerken van zuiver Turkse woorden. Zo leer je, voor wat de spelling betreft, onder andere wanneer je het circumflex (*şapka*) wel en wanneer niet kan gebruiken: is het **dükkân** of **dükkan** (winkel), **evlât** of **evlat** (kind), **cesâret** of **cesaret** (moed)? Of bv. hoe je de eindmedeklinker moet schrijven: is het **mescid** of **mescit** (kleine moskee)? Wat de uitspraak betreft, leer je bv. of een bepaalde klinker lang of kort uitgesproken moet worden: is in het woord **lisan** (taal) de **i** lang of de **a** of beide? Je krijgt ook inzicht in de soms afwijkende uitspraak van **k**, **g**, **l** in leenwoorden: lees je de **k** in **ikametgâh** (domicilie) zoals de **k** in **şikâyet** (klacht) of klinken deze twee **k**'s toch anders?

In de grammatica van het Turks is een sleutelrol weggelegd voor de suffixen, die heel vlot het ene na het andere aan stammen gevoegd kunnen worden. Je zal merken dat bij dit proces van agglutinatie zowel in de woordstam als in de suffixen bepaalde fonologische verschijnselen optreden. Hoewel vele Turkse woorden in twee verschillende stamvormen kunnen verschijnen, bv. **kanat**, **kanad** (vleugel), **boyun**, **boyn** (hals), **sır**, **sırr** (geheim) en sommige suffixen tot 16 verschillende vormen kunnen aannemen, bv. **dik**, **dık**, **dük**, **duk**, **tik**, **tık**, **tük**, **tuk**, **diğ**, **diğ**, **düğ**, **duğ**, **tiğ**, **tığ**, **tüğ**, **tuğ**, bestaat er een beperkt aantal fonologische regels waarmee men deze verschijnselen voor alle woorden en suffixen uit de taal samen kan beschrijven. De tweede doelstelling van dit gedeelte van de cursus bestaat eruit deze belangrijke fonologische regels aan te brengen en er inzicht in te verschaffen. Eens je die regels onder de knie hebt, hoef je enkel nog de formulevorm van de suffixen te leren (bv. **-d:k**

in bovenstaand geval). Alle vormen die woorden en suffixen in een bepaalde combinatie aannemen, vloeien dan vanzelf uit de regels voort.

Een derde doelstelling ten slotte bestaat eruit dat je de informatie die in Turkse woordenboeken gegeven wordt, juist kan interpreteren en toepassen.

Als standaard voor de verzorgde uitspraak richten we ons naar de uitspraak die op de TRT, de Turkse nationale omroep, te horen is. Voor de spelling volgen we de meest recente uitgaven van de spellingsgids **Yazım Kılavuzu** en het woordenboek **Türkçe Sözlük**, beide samengesteld door de **Türk Dil Kurumu**.

Wat wordt van je verwacht in deze cursus?

Het is niet de bedoeling dat je de talrijke Turkse voorbeelden met hun vertaling uit het hoofd leert. Er wordt in de eerste plaats verwacht dat je op basis van die voorbeelden voldoende inzicht verwerft in de fonologie van het Turks om de regels en principes uit de cursus op willekeurige Turkse woorden te kunnen toepassen.

Voorstelling van Turkse woorden in de cursus

Spelling en uitspraak kunnen van elkaar afwijken in het Turks, vooral bij leenwoorden afkomstig uit het Arabisch en het Perzisch. Om hier duidelijkheid in te brengen zullen we in deze cursus verschillende voorstellingswijzen hanteren. Hieronder volgt een overzicht, de gebruikte termen zullen echter pas in de loop van de cursus duidelijk worden.

Tussen aanhalingstekens geven we, zonder enige toevoeging, de officiële spelling van een woord weer.

'hemen'	onmiddellijk
'ikamet'	verblijf
'kehanet'	voorspelling
'şikâyet'	klacht
'ihtifal'	viering
'genel'	algemeen

Rechte haken gebruiken we om de uitspraak aan te geven. Binnen die haken gebruiken we als extra-tekens een apostrof na een klinker voor de klemtoon, een dubbele punt om een lange klinker te markeren en een circumflex voor een afwijkende voor-uitspraak bij g, k, l. Dit alles zijn niet-voorspelbare fonetische kenmerken. Dit vormt het absolute minimum wat we binnen de haken moeten aangeven.

[he'men]
[ika:met]
[keha:net]
[şikâ:yet]
[ihtifal^]
[genel]

Verder zullen we de rechte haken af en toe gebruiken om daarnaast ook de aandacht te trekken op sommige voorspelbare kenmerken, zoals de regelmatige voor- en achter-uitspraak van g, k, l, de regelmatige aanblazing van p, t, k, ç. Zoals uit de voorbeelden blijkt, zullen we de ene keer iets verder gaan in het aangeven van fonetische kenmerken dan de andere keer. Alle gebruikte tekens worden in de cursus in detail uitgelegd.

[i̯ka:met]
[i̯kʰa:met]
[kʰeha:net]
[kʰeha:net]
[ʃikʰa:yet]
[ʃikʰh̄a:yet]
[ihtifalʷ]
[ihtʰifalʷ]
[gʷenelʷ]

Geven we een Turks woord zonder dat we daarbij specificeren of het om de spelling of de uitspraak gaat, dan betekent dit dat we beide aspecten combineren. De tekens voor onvoorspelbare fonetische kenmerken zetten we tussen de karakters wanneer ze niet tot het officiële spellingsbeeld behoren. Zo kan je de officiële spelling altijd achterhalen. Meestal komt deze voorstelling overeen met de minimum-aanduiding binnen rechte haken.

he'men
ika:met
keha:net
ʃikâ:yet
ih̄tifa|^
genel

Met schuine strepen wijzen we erop dat de gegeven vorm niet de woordenboekvorm, maar de onderliggende vorm van het naamwoord is. Dit is de vorm die de stam aanneemt voor een suffix met een klinker. Ook de onderliggende vorm heeft vanzelfsprekend een spelling en een uitspraak, wat we met de conventies van hierboven desgewenst afzonderlijk kunnen aangeven.

/'ih̄tifa|/
[/'ih̄tifa:l^/]
[/'ih̄tʰifa:lʷ/]
ih̄tifa:l^

Hetzelfde systeem kunnen we ten slotte ook gebruiken op het vlak van lettertekens en klanken. Willen we het heel duidelijk over een letterteken hebben, dan gebruiken we aanhalingstekens, gaat het enkel over de klank dan rechte haken. Doet het er niet toe, dan laten we de aanhalingstekens of haken vallen.

'e'
[e]
e

Hoofdstuk 1: Fonologie van het woord

1.1. De fonemen van het Turks

1.1.1. Fonemen

Het is bijzonder moeilijk te bepalen hoeveel klanken in een taal voorkomen. Zo klinken bv. de twee t's in **tath** (zoet) duidelijk verschillend. Bij de eerste is een lichte aanblazing te horen [**t^h**], bij de tweede ontbreekt die aanblazing [**t**]. In **mutlu** (gelukkig) en **gitmek** (gaan) ontbreekt die aanblazing eveneens, maar toch verschillen de t's in deze woorden weer van de tweede t in **tath**, doordat ze beïnvloed worden door de voorafgaande klinkers. Om te vermijden dat er met een onoverzichtelijk groot aantal klanken zou moeten worden gewerkt, gebruiken fonologen in hun beschrijvingen van talen het begrip "foneem" in plaats van "klank".

Ieder foneem (*sesbirimi, fonem*) groepeerd als het ware een reeks afzonderlijke klanken, die "allofonen" van het foneem genoemd worden. Essentieel is dat je, als je in een woord een bepaalde klank vervangt door een andere klank die tot hetzelfde foneem behoort, geen nieuw woord met een nieuwe betekenis krijgt. Hoogstens leidt de vervanging tot een wat eigenaardige uitspraak van hetzelfde woord.

Vervangen we bv. de aangeblazen t aan het begin van **taş** (steen) door een niet aangeblazen t, dan blijft het woord nog steeds hetzelfde betekenen.

[t^haş] / [taş] steen/steen

Dit illustreert dat [**t**] en [**t^h**] in het Turks allofonen zijn van hetzelfde foneem /t/. Dit is meteen ook de reden waarom het alfabet deze in uitspraak verschillende [**t**]- en [**t^h**]-klanken toch met hetzelfde letterteken 't' voorstelt. Anders is de situatie als we de aangeblazen t vervangen door een aangeblazen k:

[t^haş] / [k^haş] steen/wenkbrauw

[**t^h**] en [**k^h**] behoren duidelijk tot verschillende fonemen, nl. /t/ en /k/, want de vervanging veroorzaakt een verschil in betekenis. Het is belangrijk dat het alfabet ze met verschillende lettertekens onderscheidt: 't' en 'k'. De niet-aangeblazen k, [**k**], behoort dan weer tot hetzelfde foneem als de aangeblazen k, [**k^h**].

[k^haş] / [kaş] wenkbrauw/wenkbrauw

Door voor ieder paar klanken na te gaan of ze tot een betekenisonderscheid in woorden kunnen leiden, kan men de volledige inventaris van de Turkse fonemen opstellen. Zodra voor een bepaald paar klanken een paar van woorden gevonden is die enkel in die klanken verschillen en een verschillende betekenis hebben, is er een reden om die twee klanken tot verschillende fonemen te rekenen. Zo'n paar woorden noemt men een "minimaal paar".

De werkwijze ontsnapt niet aan een zekere discussie. In de Turkologie is men het bv. niet eens of /g/, /k/, /l/ in het Turks elk één foneem voorstellen, dan wel elk opgesplitst moeten worden in twee verschillende fonemen: voor-g, achter-g, voor-k, achter-k, voor-l, achter-l.

/g/, /k/, /l/ ofwel /gʲ/, /ǰ/, /kʲ/, /k̟/, /lʲ/, /l̟/ ?

Binnen de zuiver Turkse woordenschat vind je geen minimale paren om de opsplitsing te rechtvaardigen. Vervanging van voor door achter of omgekeerd leidt enkel tot een eigenaardige uitspraak.

eigenaardige
uitspraak
[yorgun] / [yorgʲun] moe/moe

Er is voor de zuiver Turkse woorden zelfs een regel die vanuit het voor/achter-karakter van de klinker perfect het voor/achter-karakter van de **g, k, l** behorend tot dezelfde lettergreep voorspelt. Dit vormde voor de ontwerpers van het Latijnse alfabet de hoofdreden om maar één 'g', één 'k' en één 'l' in het alfabet op te nemen. Anders gaat het er echter aan toe als we ons niet meer enkel tot de zuiver Turkse woordenschat beperken, maar ook rekening houden met de talrijke leenwoorden afkomstig uit het Arabisch, Perzisch, Frans enz. In deze woorden staat het voor/achter-karakter van de **g, k, l** dikwijls los van het voor/achter-karakter van de klinker. De exacte uitspraak van de **g, k, l** is daardoor niet zo voorspelbaar als in de zuiver Turkse woorden. Daar komt nog bij dat hier wel minimale paren gevonden kunnen worden tussen twee leenwoorden of een zuiver Turks woord en een leenwoord, wat ervoor pleit om de voor- en achter-varianten wel als aparte fonemen te beschouwen. In het Ottomaans Turks werden voor /gʲ/en /ǰ/, /kʲ/en /k̟/ trouwens ook verschillende Arabische letters gebruikt.

[kar] / [kʲar] sneeuw/winst
[hak̟] / [hakʲ] recht / graving
[sol] / [solʲ] links / de muziknoot sol

Een andere foneemverschil dat enkel kan optreden in woordparen met minstens één woord van vreemde oorsprong, is het onderscheid tussen lange en korte klinkers. De Latijnse spelling kiest ervoor om dit onderscheid principieel niet aan te geven.

[alem] / [a:lem] vlag / wereld

Zoals we verder zullen zien, schakelt men in de huidige spelling een circumflex in om in het geval van **g** en **k** naar de onvoorspelbare uitspraak te verwijzen en in het geval van woorden die met mekaar verward zouden kunnen worden, de lange klinker te markeren.

1.1.2. Klinkerfonemen

Kenmerkend voor **klinkers** (vocalen, *ünlüler*) is dat ze de kern van een lettergreep kunnen vormen en dat de luchtstroom bij de articulatie ervan ongehinderd door de mondholte stroomt.

1.1.2.1. Korte klinkers en lange klinkers

Klinkers kunnen **kort** (*kısa*) of **lang** (*uzun*) zijn. Klinkers die van oorsprong lang zijn, d.w.z. die niet ontstaan zijn uit de combinatie van een korte klinker en een medeklinker binnen het Turks, komen enkel voor in leenwoorden, hoofdzakelijk uit het Arabisch en het Perzisch.

We gebruiken het teken ':' om de verlenging van een klinker aan te geven. Dit teken behoort echter nooit tot het officiële spellingsbeeld. Een van de basisprincipes van de officiële spelling is dat de lengte van klinkers niet wordt aangegeven, tenzij bij een heel beperkt aantal woorden waarin verwarring dreigt met woorden met korte klinkers.

1.1.2.2. Overzicht van de klinkers

a Zoals in het Nederlands

at paard	bardak glas	orta midden
cesa:ret moed	fa:tih veroveraar	kaza: ongeval

i Vaak vergeleken met de doffe "e" uit het Nederlandse "de". Een betere benadering van de Turkse klank bekom je echter door een Ned. "oe" uit te spreken met gespreide in plaats van geronde lippen.

irmak rivier	sıfat bijv. nw.	kapı deur
------------------------	---------------------------	---------------------

o Zoals in het Nederlands

ordu leger	sokak straat	ra'dyo radio
----------------------	------------------------	------------------------

u Zoals de Nederlandse "oe" in "boek". Aan het eind van een woord klinkt de **u** iets lager dan normaal, dit wil zeggen iets meer als een **o**.

uzak ver	karpuz watermeloen	boru buis
şu:be filiaal	rutu:bet vochtigheid	huku:ki: juridisch

e Zoals de Nederlandse "e" in "examen"

erik pruim	dernek vereniging	meze voorgerecht
me:mur bediende	te:lif samenstelling	te:sis stichting

de **e** klinkt iets lager dan normaal, namelijk als [æ] uit het Engelse "man", wanneer die deel uitmaakt van een klankcombinatie **el**, **em**, **en**, **er** die in zijn geheel tot dezelfde lettergreep behoort. Wordt de combinatie **el**, **em**, **en**, **er** verdeeld over twee lettergrepen, dan klinkt de **e** weer normaal.

gel [gæɫ] kom!	öğretmen [öğretmæn] leraar	kemer [kemær] boog
-----------------------------	---	---------------------------------

- i** Zoals de Nederlandse "ie" in "niet". Aan het eind van een woord klinkt de **i** iets lager dan normaal, dit wil zeggen iets meer als **e**.

isim naam	bilezik armband	dergi tijdschrift
vazi:fe taak	mi:de maag	i:tiraz bezwaar

- ö** Zoals de Nederlandse "eu" in "deur"

önem belang	börek bladerdeeg	banliyö voorstad
-----------------------	----------------------------	----------------------------

- ü** Zoals de Nederlandse "uu" in "absoluut". Aan het eind van een woord klinkt de **ü** iets lager dan normaal, dit wil zeggen iets meer als een **ö**.

üretim productie	bülbül nachtegaal	köprü brug
rü:ya: droom	mü:min gelovige	

1.1.2.3. Kenmerken van de klinkers

a, o, e, ö "laag", want het onderste kaakbeen staat laag bij de articulatie. Een andere term is "open", omdat de mondholte bij de articulatie open is. In het Turks verwoordt men het kenmerk als "*geniş*" (breed), gezien er een brede doorgang is voor de luchtstroom.

ı, u, i, ü "hoog", want het onderste kaakbeen staat hoog bij de articulatie. Een andere term is "gesloten", omdat de mondholte hierbij meer gesloten is. In het Turks zegt men "*dar*" (smal, nauw), gezien de doorgang voor de luchtstroom nu smal of nauw is.

a, ı, o, u "achter", want de tongmassa bevindt zich bij de articulatie meer naar achter. Het Turks gebruikt de term "*kalın*" (dik), omdat de klanken wat dik klinken.

e, i, ö, ü "voor", want de tongmassa bevindt zich bij de articulatie meer naar voor. De Turkse term is "*ince*" (dun), omdat de klanken wat dun klinken.

a, ı, e, i "ongerond", want de lippen zijn bij de articulatie niet gerond maar gespreid. In het Turks zegt men "*düz*" (recht, vlak).

o, u, ö, ü "gerond", want de lippen zijn bij de articulatie gerond. In het Turks wordt het "*yuvarlak*" (rond).

Iedere van de 8 klinkers bevat een unieke combinatie van de kenmerken **laag/hoog**, **voor/achter**, **ongerond/gerond**:

a = achter laag ongerond	a = kalın geniş düz
ı = achter hoog ongerond	ı = kalın dar düz
o = achter laag gerond	o = kalın geniş yuvarlak
u = achter hoog gerond	u = kalın dar yuvarlak
e = voor laag ongerond	e = ince geniş düz
i = voor hoog ongerond	i = ince dar düz
ö = voor laag gerond	ö = ince geniş yuvarlak
ü = voor hoog gerond	ü = ince dar yuvarlak

Schematisch voorgesteld:

ACHTER:	laag	hoog
ongerond	a	ı
gerond	o	u

KALIN:	geniş	dar
düz	a	ı
yuvarlak	o	u

VOOR:	laag	hoog
ongerond	e	i
gerond	ö	ü

İNCE:	geniş	dar
düz	e	i
yuvarlak	ö	ü

1.1.2.4. Enkele veel voorkomende klankwijzigen

Het gebeurt vaak dat fonologische processen één van de drie kenmerken van een klinker veranderen, terwijl de andere twee kenmerken gelijk blijven. In het schema uit zich dat als volgt:

- horizontaal naar rechts: **verhogen** van een lage klinker: **a→ı, o→u, e→i, ö→ü**
- horizontaal naar links: **verlagen** van een hoge klinker: **ı→a, u→o, i→e, ü→ö**
- vertikaal naar beneden: **ronden** van een ongeronde klinker: **a→o, ı→u, e→ö, i→ü**
- vertikaal naar boven: **ontronden** van een geronde klinker: **o→a, u→ı, ö→e, ü→i**
- naar onderste schema: **voor-maken** van een achterklinker: **a→e, ı→i, o→ö, u→ü**
- naar bovenste schema: **achter-maken** van een voorklinker: **e→a, i→ı, ö→o, ü→u**

1.1.3. Medeklinkerfonemen

Medeklinkers (consonanten, *ünsüzler*) onderscheiden zich van klinkers doordat ze nooit de kern van een lettergreep kunnen vormen en doordat de luchtstroom enigszins gehinderd wordt bij de articulatie ervan.

1.1.3.1. Enkele medeklinkers en dubbele medeklinkers

Medeklinkers zoals **h, z, j, v** en **ğ, s, ş, f** en **l, m, n, r** en **y** kunnen gemakkelijk lang onveranderd aangehouden worden, omdat de luchtstroom bij de productie ervan nooit

volledig wordt onderbroken. Indien ze dubbel geschreven zijn, klinken deze medeklinkers tweemaal zo lang als wanneer ze enkel worden geschreven.

Medeklinkers **b, d, g, c** en **p, t, k, ç** zijn plofklanken en affricaten (de affricaten **c** en **ç** beginnen als plofklank en eindigen als wrijfklank). Bij de articulatie ervan is er eerst een inzet, daarna worden ze even vastgehouden, dit wil zeggen dat de luchtstroom gedurende een tijdje volledig onderbroken wordt, en tenslotte komt het loslaten. Zijn deze medeklinkers dubbel geschreven, dan moet de periode van vasthouden merkkelijk verlengd worden.

Wat de oorsprong van de dubbele medeklinkers betreft, zijn er verschillende mogelijkheden:

- Ze zijn oorspronkelijk, dit komt bijna alleen voor in leenwoorden uit het Arabisch:

cennet	paradijs
Muhammet	Mohammed
hürriyet	vrijheid

- Ze ontstaan bij samenstellingen van woorden waarbij de beginmedeklinker van het tweede woord toevallig gelijk is aan de eindmedeklinker van het eerste:

baş (hoofd) + **şehir** (stad) → **başşehir** hoofdstad

- Ze ontstaan bij afleidingen wanneer de beginmedeklinker van het suffix toevallig gelijk is (of wordt) aan de eindmedeklinker van de stam waaraan het suffix gevoegd wordt:

ses (geluid)	+ -s:	→ sessiz	geluidloos
bal (honing)	+ -l:	→ ballı	met honing
git- (gaan)	+ -d:	→ gitti	hij ging

- Om een uitdrukking in de spreektaal expressiever te maken kan men een medeklinker verdubbelen:

yazık → yazzık!	jammer!
eşek → eşşek!	ezel!

1.1.3.2. Overzicht van de medeklinkers

We behandelen de medeklinkers hieronder ingedeeld in zinvolle groepjes.

- De stemhebbende plofklanken **b, d, g** en de stemhebbende affricaat **c**

b Zoals in het Nederlands

burun neus	haber nieuws	böbrek nier
kubbe koepel	muhabbet liefde	tibbi: medisch

d Zoals in het Nederlands

deri leder	tedbir maatregel	müdür directeur
----------------------	----------------------------	---------------------------

madde materie	iddia: bewering	tereddüt aarzeling
-------------------------	---------------------------	------------------------------

g Splitst zich op in twee klanken:
- een achter-g (**ğ**) in lettergrepen met achter-klinkers **a, ı, o, u**
- een voor-g (**gʷ**) in lettergrepen met voorklinkers **e, i, ö, ü**

[ğ] Zoals de "g" in Frans "garçon". Bij de articulatie raakt de tongrug het achterste gedeelte van het verhemelte, dit wil zeggen het zachte verhemelte. In Turkse dialecten uit Anatolië wordt de **ğ** nog meer naar achteren gevormd dan in de standaarduitspraak.

gurbet [ğurbet] 'den vreemde'	damga [damğa] stempel	otogar [otoğar] busstation
---	---	--

[gʷ] Zoals de "g" in het Engelse "angular". Bij de articulatie raakt de tongrug het voorste gedeelte van het verhemelte, dit wil zeggen het harde verhemelte. Hierdoor is een lichte y-klink te horen aan het eind van de medeklinker. In Turkse dialecten uit het Zwarte-Zeegebied schuift de **gʷ** nog meer naar voren, waardoor ze begint te klinken als een c.

güzel [gʷüzəl] mooi	dergi [dergʷi] tijdschrift	gezegen [gʷezegʷen] planeet
---	--	---

c zoals de Engelse "j" in "John"

cep (broek)zak	acı bitter	ücret prijs
tüccar handelaar	secca:de bidtapijtje	teveccüh welwillende aandacht

• De stemloze plofklanken **p, t, k** en de stemloze affricaat **ç**

De medeklinkers **p, t, k, ç** verschillen op twee punten van de **b, d, g, c**, die hierboven werden behandeld:

- Ze zijn stemloos in plaats van stemhebbend.
 - Ze worden lichtjes angeblazen op voorwaarde dat er geen medeklinker op volgt (in het woord of tussen woorden). De aanblazing valt het meest op in beklemtoonde lettergrepen.
- Vergelijk:

[kʰal~dı'] (er is overgebleven) / **[kʰa'l~ma~dı]** (er is niet overgebleven)

p Zoals in het Nederlands, maar kan aangeblazen worden.

para [p ^h ara] geld	rapor [rap ^h or] rapport	deprem aardbeving	hesap [hesap ^h] rekening
ho'ppala [ho'pp ^h ala] hop!	züppe [züpp ^h e] dandy	hippi [hipp ^h i] hippie	

ç Zoals "tsj" in Ned. 'Tsjechië', maar kan aangeblazen worden.

çay [ç ^h ay] thee	saçma onzin	fırça [fırç ^h a] borsteltje	suç [suç ^h] schuld
İsve'ççe [İsve'çç ^h e] Zweeds	sandviççi [sandviçç ^h i] sandwichverkoper	kokoreççi [k ^h ok ^h oreçç ^h i] kokoreçverkoper	

t Zoals in het Nederlands, maar kan aangeblazen worden.

ta:ne [t ^h a:ne] stuk(s)	mutlu gelukkig	üstün [üst ^h ün] superieur	tica:ret [t ^h ica:ret ^h] handel
müfettiş [müfett ^h iş] inspecteur	ittifak [itt ^h ifak ^h] verbond	tesettür [t ^h esett ^h ür] bedekking v.h. lichaam	

k Splitst zich op in twee klanken:

- een achter-k (**k**) in lettergrepen met achter-klinkers **a, ı, o, u**
- een voor-k (**k^v**) in lettergrepen met voor-klinkers **e, i, ö, ü**

[**k**] Zoals de "k" in het Nederlandse "kat", maar kan aangeblazen worden. Bij de articulatie raakt de tongrug het achterste gedeelte van het verhemelte, dit wil zeggen het zachte verhemelte. In Turkse dialecten uit Anatolië wordt de **k** nog meer naar achteren gevormd dan in de standaarduitspraak.

kadın [k ^h adın] vrouw	doksan negentig	tutku [t ^h utk ^h u] passie	ayak [ayak ^h] voet
bakkal [bak ^h kal] kruidenier	bıkkın [bıkk ^h ın] verveeld	muhakkak [muha ^h kk ^h ak ^h] zeker	

k^v Zoals de "c" in het Engelse "cute", kan aangeblazen worden. Bij de articulatie raakt de tongrug het voorste gedeelte van het verhemelte, dit wil zeggen het harde verhemelte. Hierdoor is een lichte y-klank te horen aan het eind van de medeklinker. In Turkse dialecten uit het Zwarte-Zeegebied schuift de **k^v** nog meer naar voren, waardoor ze begint te klinken als een ç.

kedî [k ^h edi] kat	ekmek [ek ^h mek ^h] brood	bisküvi [bisk ^h üvi] koekje	kökten [k ^h ök ^h t ^h en] radicaal
teşekkür [t ^h eşek ^h k ^h ür] dank	mürekkep [mürek ^h k ^h ep ^h] inkt	mütefekkir [müt ^h efek ^h k ^h ir] denker	

• De stemhebbende wrijfklanken **ğ, z, j, v**

ğ In de standaarduitspraak heeft de **ğ** nog weinig van een wrijfklank. Oorspronkelijk ging het wel om een wrijfklank als variant van **g**. Zoals de **g** zich opsplitst in **ğ** en **g^y** naargelang het achter- of voor-karakter van de klinker van de lettergreep, werd en wordt ook de **ğ** verschillend uitgesproken afhankelijk van de klinkers. In dialecten die de wrijfklank bewaard hebben, benadert de achter-**ğ** de Nederlandse "g" in "dagen" of de Franse "r" in "Paris". In de standaarduitspraak maakt de tongrug nauwelijks nog of helemaal geen contact meer met het verhemelte, waardoor de wrijfklank een glijklank is geworden, is weggevallen of is vervangen door de andere glijklanken **y** en **v**. Verder behandelen we de uitspraak van de **ğ** in detail.

z Zoals in het Nederlands. Let er wel op dat **z** in de uitspraak nooit vervangen wordt door [s], zelfs niet aan het eind van een woord.

zor moeilijk	özlem verlangen	imza: handtekening	deniz zee
lezzet smaak	muazzam groots	müezzin oproeper tot gebed	

j Zoals de "j" in het Franse "Jean". Deze klank komt enkel in leenwoorden voor, vooral uit het Frans.

jeton jeton	müjde goed nieuws	proje project	kolej college
-----------------------	-----------------------------	-------------------------	-------------------------

v Is geen zuivere wrijfklank, maar situeert zich ergens tussen de Nederlandse (of beter: Vlaamse) glijklank "w" in "wolk" en de Nederlandse (of beter: Vlaamse) wrijfklank "v" in "volk". De **v** wordt in de uitspraak nooit vervangen door een [f], zelfs niet aan het eind van een woord.

vapur boot	tavuk kip	havlu handdoek	ev huis
kuvvet kracht	evvel eerst	tasavvuf mystiek	

• De stemloze wrijfklanken **h, s, ş, f**

h Zoals in het Nederlands, maar wordt in alle posities duidelijk uitgesproken. In de standaarduitspraak is de **h** een heel zwakke wrijfklank, die soms ook tot de glijklanken gerekend wordt. In Turkse dialecten komt de sterke wrijfklank "ch" zoals in het Nederlandse "chaos" voor, die als 'x' genoteerd kan worden. Dit is de stemloze

tegenhanger van de oorspronkelijke Turkse wrijfklank achter-ğ, die vergelijkbaar was met de Nederlandse "g" in "dagen". In de standaardtaal zijn alle oorspronkelijke ch's (x's) samengevallen met de gewone h. Ook deze klank wordt, net als g, ğ, k lichtjes anders uitgesproken in lettergrepen met a, ı, o, u dan in lettergrepen met e, i, ö, ü. Het verschil is echter veel geringer dan bij g, ğ, k zodat we het niet nodig achten om daar verder op in te gaan.

harf letter	muhterem geacht	ih̄tar verwittiging	ta:rih geschiedenis
-----------------------	---------------------------	-------------------------------	-------------------------------

sih̄hat gezondheid	mǖteahhit aannemer	taah̄hütü aangetekend
------------------------------	-------------------------------	---------------------------------

s Zoals in het Nederlands. Let er wel op dat je de s in de uitspraak nooit vervangt door een [z], ook niet wanneer de s gevolgd wordt door l, m, n of r.

sucuk worst	esmer bruin	unsur element	elmas diamant
-----------------------	-----------------------	-------------------------	-------------------------

ressam tekenaar	hisse aandeel	mǖtehassis specialist
---------------------------	-------------------------	----------------------------------

ş Zoals de "ch" in het Franse "chanson".

şey ding	aş̄k liefde	tebeş̄ir krijtje	savaş̄ oorlog
--------------------	-----------------------	----------------------------	-------------------------

uş̄şak
oosterse "makam"

f Zoals in het Nederlands.

fakir arme	köfte gehaktbal	ufuk horizon	şeref eer
----------------------	---------------------------	------------------------	---------------------

affede'rsiniz excuseert u me	teneffüs speeltijd	şeffaf transparant
--	------------------------------	------------------------------

• De vloeiklanken l, r en de nasalen m, n

l Splitst zich op in twee klanken:
 - een achter-l (l̄) in lettergrepen met achter-klinkers a, ı, o, u
 - een voor-l (l̆) in lettergrepen met voorklinkers e, i, ö, ü

[l̄] Zoals de dikke "l" in het Nederlandse "gal" en het Engelse "ball".

lıkırlıkır [l̄lıkır l̄lıkır]	altın [a tın]	ulu [u u]	okul [oku]
klok klok (water)	goud	groot	school

Allah [A ah] God	hallaç [ha aç] katoenkaarder	bolluk [bo uk] overvloed
--------------------------------	--	--

- [lʷ] Zoals de dunne "l" in het Nederlandse "ziel", het Franse "général", het Duitse "alles". Deze l wordt merkkelijk meer naar voren uitgesproken. Let wel: in tegenstelling tot wat de notatie lʷ zou kunnen suggereren is er na de voor-l geen lichte y-klank te horen. De notatie wil enkel het voor-karakter benadrukken. Door de notatie wordt een verband gelegd met de k en g die een gelijkaardige opsplitsing in een voor-variant en een achter-variant kennen.

limon [lʷimon] ciroen	peltek [pelʷtek] lispelend	gözlük [gözlʷük] bril	yeşil [yeşilʷ] groen
elli [elʷi] vijftig	millet [milʷet] natie	küllüye [külʷiye] moskeecomplex	

- r Een rollende "r" gevormd met de tongpunt (de huig-r wordt in Turkije als spraakgebrek beschouwd). Het aantal trillingen ligt merkkelijk lager dan bij de Nederlandse "r". Aan het begin van een woord zijn er meerdere trillingen, in het woord meestal maar één trilling, aan het eind gaat de trilling over in een soort wrijfklank met veel ruis.

resim afbeelding	yardım hulp	me'tre meter	var aanwezig
cerrah chirurg	müşerref vereerd	taarruz aanval	

- m Zoals in het Nederlands

ma:vi blauw	emzik fopspeen	armut peer	üzüm druif
temmuz juli	mükemmel perfect	teyemmüm "wassing" met zand	

- n Zoals in het Nederlands, maar moet aan het eind van een woord even duidelijk uitgesproken worden als elders in het woord.

nine oma	Tanrı God	vişne kriek	beden lichaam
anne moeder	sünnet besnijdenis	temenni: wens	

Gevolgd door een k of g klinkt de n als de "ng" in Ned. "zing". Deze "ng" klank kunnen we fonetisch spellen als 'ñ'. Los van de combinatie met k of g komt de [ñ] in de standaarduitspraak niet voor. Dialectaal bestaat /ñ/ wel als een apart foneem, dat voor een betekenisonderscheid met de /n/ kan zorgen. Dit oorspronkelijke foneem /ñ/ is in de standaardtaal compleet opgegaan in /n/.

zengin [zeñgin] rijk	Ankara [Añkara] Ankara	şangır şungur [şañır şuñur] geluid van brekend glas
-----------------------------------	-------------------------------------	--

Dialectaal:

deñiz zee	evinde/eviñde in zijn huis/in jouw huis
---------------------	---

Gevolgd door een **b** klinkt de **n** als [m].

sonbahar [sombahar] herfst	onbeş [ombeş] vijftien	İstanbul [İstambul] İstanbul
---	-------------------------------------	---

- De glijklank **y**

y Zoals de Nederlandse "j" in "jaar".

yabancı vreemdeling	bayram feest	sanda'lye stoel	kolay gemakkelijk
seyyah reiziger (hist.)	ayyaş dronkaard	tahayyül fantasie	

Ook de **v**, **h** en **ğ** worden tot de glijklanken gerekend.

1.1.3.3. Kenmerken van de medeklinkers

Afhankelijk van de mate waarin de luchtstroom bij de productie van de medeklinker gehinderd wordt, kunnen we de medeklinkers indelen in verschillende groepen. De leden daarvan gedragen zich min of meer gelijkaardig:

v, y **glijklanken** (*kayıcı ünsüzler*). Hun articulatie staat dicht bij die van de klinkers **u** en **i**, vandaar ook de benaming **halfklinkers** (*yarı ünlüler*). De **v** als glijklank komt overeen met de Ned. "w". Ook **ğ** is in de standaardtaal van een wrijfklank naar een glijklank geëvolueerd. De **h** wordt eveneens soms tot de glijklanken gerekend.

l, r en m, n **vloeiklanken en neusklinken** (*akıcı ünsüzler + geniz ünsüzleri*).

(ğ), z, j, (v) **wrijfklanken** (*sızmalı ünsüzler*), stemhebbend (*ötümlü, tonlu*)

(h), s, ş, f **wrijfklanken** (*sızmalı ünsüzler*), stemloos (*ötümsüz, tonsuz*)
De **ğ** als wrijfklank klonk zoals de Nederlandse "g" in "dagen", de **h** als wrijfklank als de Nederlandse "ch" in "chaos". Beide komen zo enkel nog in de dialecten voor, in de standaardtaal zijn het glijklanken geworden. De Turkse **v** is geen zuivere wrijfklank zoals de Nederlandse (Vlaamse) "v", in het Turks is de **v** ofwel een vloeiklank zoals de Nederlandse (Vlaamse) "w" of situeert zich

ergens tussen de vloeiklanken en de wrijfklanken.

b, d, g en c plofklanken en affricaat (*patlamalı ünsüzler + patlamalı-sızmalı ünsüzler*), stemhebbend (*ötümlü, tonlu*).

p, t, k en ç plofklanken en affricaat (*patlamalı ünsüzler + patlamalı-sızmalı ünsüzler*), stemloos (*ötümsüz, tonsuz*).
De affricaten beginnen zoals een plofklank en eindigen zoals een wrijfklank ([c] ≈ [dj], [ç] ≈ [tʃ]).

Naarmate de luchtstroom bij de articulatie van de groep medeklinkers meer gehinderd wordt, is er binnen de groep van klanken een duidelijker opsplitsing in stemhebbende en stemloze varianten.

In het Turks gelden de 8 medeklinkers

p, t, k, ç en h, s, ş, f als **stemloze medeklinkers** (*ötümsüz ünsüzler, tonsuz ünsüzler*). Je kan ze onthouden met de formules 't kofşçip+ş, 't fokşçaap+ş of het zinnetje "Fe Paşa çok hasta." (Generaal Fe is heel ziek). Alle andere medeklinkers worden als **stemhebbend** (*ötümlü ünsüzler, tonlu ünsüzler*) beschouwd.

Onder deze stemloze medeklinkers vormen de plofklanken **p, t, k** en de affricaat **ç** in totaal vier duidelijke paren met corresponderende stemhebbende klanken. Bijzonder veel fonologische verschijnselen in het Turks zijn gebaseerd op de vervanging van stemhebbendheid door stemloosheid volgens deze paren.

b/p, d/t, g/k, c/ç

Ook bij de wrijfklanken onder de stemloze medeklinkers kunnen we vier paren met stemhebbende klanken onderscheiden. Twee van die paren zijn wel problematisch doordat één of beide klanken naar glijklanken geëvolueerd zijn (zie hoger). Geen enkele van die vier paren wordt in de fonologie van het Turks benut. Er is met andere woorden nooit een systematische vervanging van de ene klank in de andere in een bepaalde context.

(ğ)/(h), z/s, j/ş, (v)/f

g, k, l medeklinkers die zich in zuiver Turkse woorden, afhankelijk van de aard van de klinker van de lettergreep waartoe ze behoren, opsplitsen in een achter-variant en een voor-variant:
g =ğ/gʸ, k =ḳ/kʸ, l =l/lʸ
Ook bij de **ğ** (< **g**) en de **h** is een voor/achter-verschil merkbaar in de uitspraak.

b, p, m, v, f medeklinkers die met behulp van de lippen gevormd worden. De eerste vier zijn **bilabialen** (*çift-dudak ünsüzleri*), de **f** heeft een uitspraak als bilabiaal én ook als **labiodentaal** (*diş-dudak ünsüzü*).